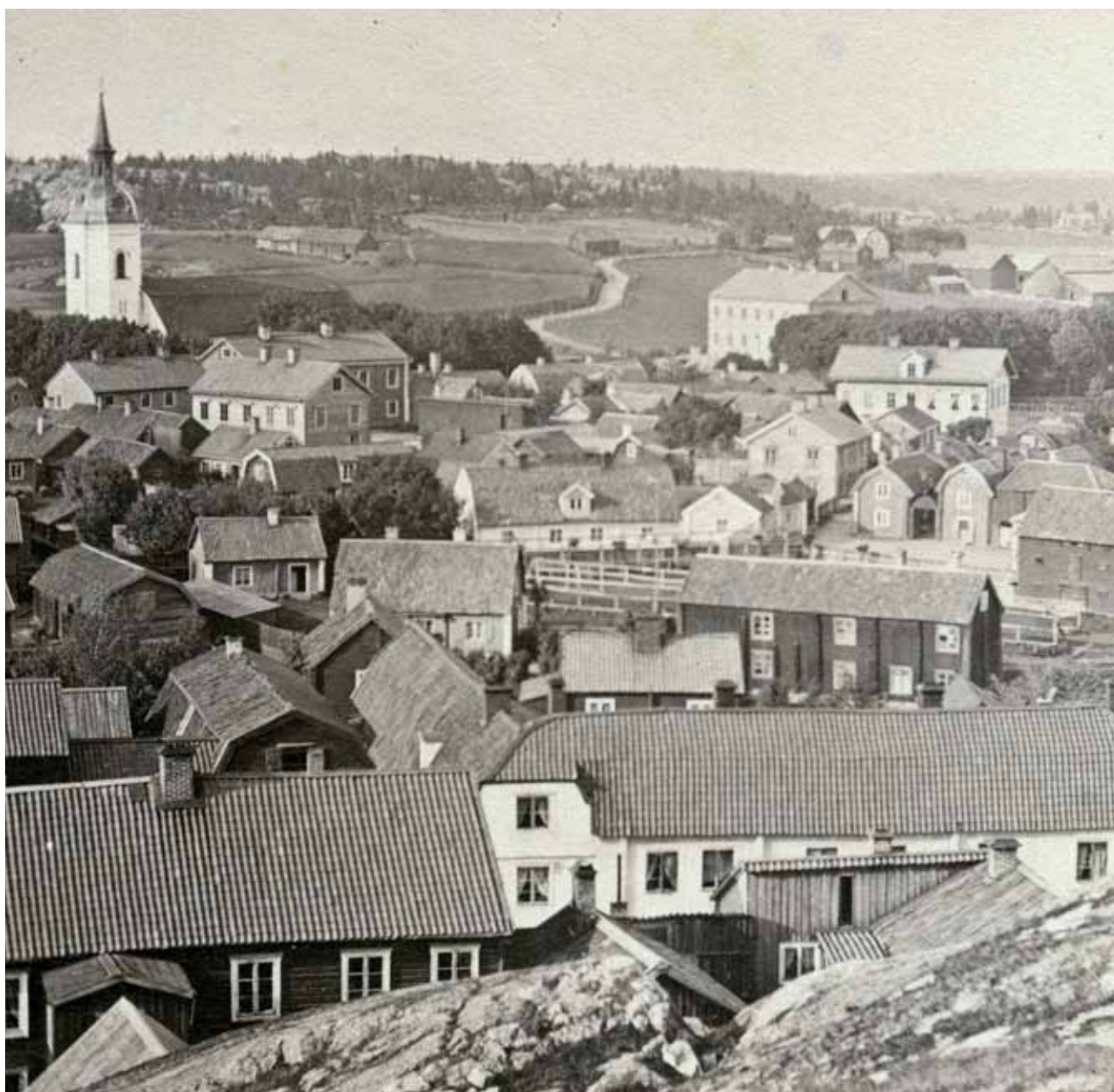

Roslagens Fornminnes- och Hembygdsförening

Program och information 2023

Fornminnes-
föreningen

Norrtälje vid början av 1860-talet. Strax till höger om bildens centrum känner vi igen Lilla torget med Wallinska gårdarna. Härifrån slingrar sig landsvägen ut ur bilden mot Bältartorp och passerar det nybyggda stora skolhuset - i dag Kulturskolan.

Kallelse till Roslagens Fornminnes- och Hembygdsförenings årsmöte 29 mars 2023

Årsmötet hålls i Rödakorsgården, Trädgårdsgatan 5, onsdagen den 29 mars 2023 kl 19.00. Efter årsmötesförhandlingarna ser vi tv-producenten och redaktören Torbjörn Wiléens film från 1973 om smuggling i Stockholms skärgård på 1920- och 30-talet.

De första 400 åren

Norrtälje har fyllt fyra hundra år, och jubileet har präglat hela året 2022. Att staden grundats 1622 under stormaktstiden fick oss Norrtäljebor att känna en viss stolthet. Vi tyckte att vi bodde i en riktig stad och inte bara i en förort till Stockholm. Men om vi jämför oss med våra grannar kanske glansen kring våra fyra hundra år bleknar - Öregrund och Östhammar är grundade 1491 respektive 1368. I väster har vi Uppsala från 1100-talet och Sigtuna från 980-talet.

Om vi vill jämföra oss med andra, är det bättre för självkänslan att vi jämför oss med Rimbo. De fyllde 100 för några år sedan. Rimbo brukar vara ett säkert kort att jämföra sig med.

Under jubileumsåret har Fornminnesföreningen arrangerat fyra föredrag och tre vandringar. I mitten av maj besökte vi fornlämningsområdet vid Öster Knutby i strålande försommarväder och i början av juni vandrade vi längs ån och tittade efter glömda industrier och miljöer. På Allhelgonadagen var det åter dags för den traditionella kyrkogårdsvandringen. Trots regnväder hade en tapper skara mött upp för att höra berättelser om Lantvärnskyrkogården och några gamla Norrtäljebor.

Men Roslagens fornminnes- och hembygdsförening har inte bara varit engagerad i den egna verksamheten under 400-årsjubileet. Redan något år innan jubileet tog vi, på beställning av Norrtälje kommun, fram texter och bilder till en skyltad vandringsled längs ån. Vandrigen omfattar 36 informationspunkter där man, med hjälp av QR-koder, kan ta del av berättelser och bilder i sin mobiltelefon. Leden går från Gransäter, förbi hamnen och genom staden ända upp till Lommarsågen. I samband med leden tog vi även fram texter och bilder till en portal eller startpunkt i hamnen, som skulle svara på frågan om varför det blev en stad just här.

Ett liknande, men mer utvecklat projekt är "Geo-Story" - en mobil-app som laddas ner i telefonen och som kan liknas vid en tidsresa. Med hjälp av app:en

kan man vandra runt i staden och bland annat "träffa på" olika personer, som var och en berättar sin del av stadens historia.

I det högsta av de två höghus som ersatte silobyggnaderna i hamnen hyrde Norrtälje kommun under 2022 det översta våningsplanet. Här ville kommunen visa den fantastiska utsikt man har över staden och inloppet. För att man lättare skulle kunna orientera sig fick vi i uppdrag att ta fram informationsskyltar för alla fyra väderstreck. På skyltarna har vi visat vad det egentligen är man ser då man tittar ut.

I början av juni invigde Norrtälje museer en utställning i Zettersténska villan om Norrtäljes första fyra hundra år. Även här stod vi för utställningstexterna. Det ska bli oerhört spännande att se vad som händer med Roslagsmuseet under det kommande året. Restaureringen av fasaden blev klar för fem år sedan, och huset börjar redan se lite slitet och fläckigt ut.

Veckan efter midsommar släpptes jubileumsboken om stadens 400 år. Undertiteln "Händelser och ögonblick från fyra sekler" visar ganska tydligt bokens karaktär. Vi har finkammat material ur bland annat Fornminnesföreningens och Roslagsmuseets gömmor, för att försöka hitta kedjor av små händelser som tillsammans kan berätta om de stora skeendena. Arbetet med boken hade, med olika intensitet, pågått i ett par år, men som vanligt skedde det mesta i största hast och alldeles för sent.

Slutligen var vi även inblandade i sommarens stora friluftsteaterföreställning "Alla tiders Telje". Dels genom viss historisk research som föreningen gjorde, dels rent fysiskt genom föreningens kassör, som gjorde bejublade framträdanden i några av rollerna.

Hans Landberg, ordförande

Program 2023

*Med reservation för ändringar. Se vår hemsida:
www.hembygd.se/roslagen för aktuell information*

onsdag 29 mars

Årsmöte

Efter årsmötet dricker vi kaffe och ser en film om smuggling i Stockholms skärgård på 1920- och 30-talet.

Plats och tid: Rödakorsgården, Trädgårdsgatan 5, klockan 19.00.

onsdag 19 april

Naturskildraren Lars Holm berättar

Naturskildraren och konstnären Lars Holm berättar med utgångspunkt från sin bok "Natur i fyra väderstreck". Det blir en naturresa i tiden i många olika riktningar. Lars Holm, som bor i Utanå, Björkö-Arholma, har varit verksam som konstnär sedan tjugoårsåldern.

Plats och tid: Rodenkyrkan, Kråkbrinken 7A, klockan 19.00.

Entréavgift 50 kronor.

söndag 7 maj

Gravar och övergivna boplatser

Carina Hagström Andersson leder en vandring genom fornlämningsområdet i Öster Knutby. Samling vid brukshundsklubben i slutet av Höstgatan i Öster Knutby klockan 13.00. Medlemmar fritt, övriga betalar 50 kronor.

torsdag 1 juni

Vandring i Societetsparken

Eva och Hans Landberg berättar om badorten Norrtälje, som en gång lockade besökare från hela landet. Olika bad och kurer ansågs då vara undergörande och kunde bota vilken sjukdom som helst.

Samling i parken mitt för s/s Norrtälje kl. 18.00.

Medlemmar fritt, övriga betalar 50 kronor.

torsdag 14 september

Norrtälje hamn

Hans Landberg visar bilder och berättar om Norrtälje hamns historia. Det dröjde till slutet av 1800-talet innan Norrtälje fick en riktig hamn. Nu är den sedan några år borta, och ersatt av ett bostadsområde.

Plats och tid: Mariagården, Kyrkogatan 4, klockan 19.00.

Entréavgift 50 kronor.

torsdag 26 oktober

Spåren i marken

Ylva Telldahl och Hans Landberg berättar om Norrtäljetraktens fornlämningar ur skilda perspektiv. Plats och tid: Roslagsmuseet, Hantverkargatan 23, klockan 19.00.

lördag 4 november

Kyrkogårdsvandring

Carina Hagström Andersson och Eva Landberg berättar.

Plats och tid: Samling vid kapellet på Nya kyrkogården klockan 14.00.

onsdag 22 november

Ångbåtstrafik i Roslagen

Pentti Kölhi från Norrtälje frimärksklubb berättar om postal kommunikation via ångbåtstrafiken i Norrtälje kommun.

Plats och tid: Mariagården, Kyrkogatan 4, klockan 19.00.

Entréavgift 50 kronor.

*Alla arrangemang sker i
samarbete med ABF.*

Lilla torget

Då Norrtälje nu firat sitt 400-årsjubileum tar vi en titt på stadens äldsta torg, vars historia sträcker sig bakåt till tiden före stadens grundande. Den äldsta kartan vi känner till är från 1687. På den ser man tydligt hur alla vägar bär till Lilla torget - den äldsta marknadsplatsen.

Den första hamnen låg vid ån i direkt anslutning till torget. I samband med att landet höjdes och vattnet sjönk undan, flyttades hamnen allt längre ut mot Norrtäljeåns mynning. Hamnen förbands då med torget genom Sjötullsgatan.

Kung Gustav II Adolf grundade flera städer, bland andra Norrtälje. En av anledningarna var att han infört en speciell tullavgift för alla varor som fördes in i städerna för att säljas. Ju fler städer desto större inkomster för staten.

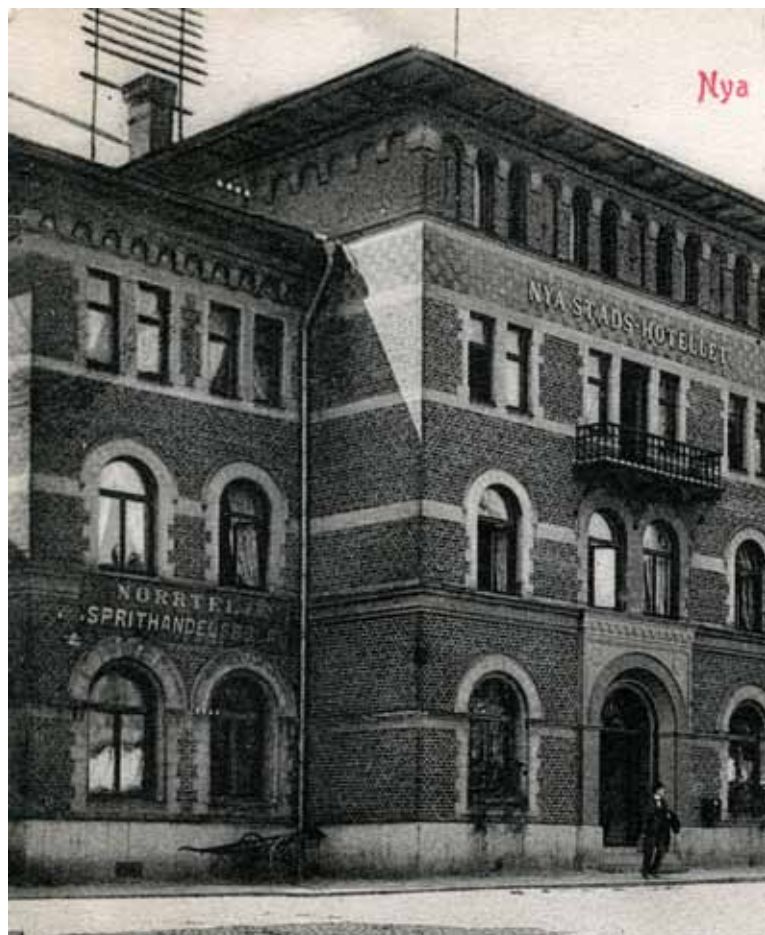
En tullstuga stod vid Tullportsgatan i västra änden av staden. Här fick alla som kom från den omgivande landsbygden betala tullavgift på sina varor. För varor som kom till Norrtälje med båt fanns en tullstuga nere vid vattnet i slutet av Sjötullsgatan.

Torget var också stadens avrättningsplats, där vi vet att Norrtäljes borgmästare Nils Pedersson Humbla halshöggs i november 1634. Han var en brutal typ, som berusad hade slagit en gravid mjölnarhustru med en käpp så att barnet dött strax efter födseln, och hon själv en kort tid därefter. Trots att Humbla överklagade den ursprungliga dödsdomen blev resultatet detsamma i Svea hovrätt.

I senare tid har torget istället använts för betydligt trevligare aktiviteter. Under 1950- och 1960-talet dansades julen ut här på Tjugondag Knut, och på 1980- och 1990-talet agerade Wallinska gårdarna kuliss till Krönikespelet, som utspelade sig sommaren 1719 då ryssarna brände ner staden.

Från början hade torget en mer oregelbunden form, men efter att de ryska trupperna 1719 bränt ner hela staden passade man på tillfället att räta ut gator och vinklar. Lilla torget fick sin nuvarande form, men man kan fortfarande ana att gatunätet kring torget går tillbaka på gamla körvägar och stigar som trampats upp längs ån och mellan de gamla gårdarna.

År 1892 invigdes både ett nytt rådhus och ett nytt stadshotell vid Lilla torget. Båda verksamheterna hade vid det laget vuxit ur sina gamla kostymer. Det gamla

Överst: Hantverkaregatan med stadshotellet från 1892 på ena sidan och M P Erikssons tegelhus från 1905 på den andra.

Ovan: Lilla Brogatan söderut med Hallbergs hus till vänster och Nya rådhuset och stadshotellet till höger.

Till höger: Fru Ingrid Werner - föreståndarinna för Norrtälje stadshotell.

rådhuset vid Stora torget räckte inte till för den växande stadens administration och det gamla stadshotellet, som låg vid Hantverkaregatan, var otillräckligt på grund av att badgästerna bara blev fler och fler. Det var donationspengar från Stenbergsska fonden som möjliggjorde byggena, rådhuset i en lite kärv romansk stil och stadshotellet i nyrenässans.

Stadshotellens invigning bevistades av Bergslagens Tidnings redaktör, som konstaterade att det är ett storstadshotell i en småstad, där badgäster och sommarturister förklarar tillblivelsen. Här fanns ett 1:a klassens hotells alla bekvämligheter: matsalar, schweizerier (konditori med spriträttigheter), fin biljard, storartad festvåning och festsal. Resanderummen innehöll dyrbara kakelugnar och utanför fanns en nyanlagd trädgård och en nybyggd kätgelbana.

Fru Ingrid Werner var under en lång tid synonym med stadshotellet. Hon hade kommit till Norrtälje i mars 1899, 40 år gammal, för att driva hotellet. Hon hade haft en tuff uppväxt som oäkta barn på den skånska landsbygden, och flyttade ensam som 14-åring till Stockholm där hon först blev piga. Efter att ha arbetat som servitris i Köping kom hon till Sundsvall där hon arbetade på hotell. Efter den stora stadsbranden hjälpte hon till med att bygga upp hotell Knaust och stannade där i 12 år. Sedan blev det alltså Norrtälje stadshotell, men även badrestaurangen i Societetshuset. År 1905 gifte hon sig med den 13 år yngre bokhållaren Fritz Werner, som redan då de tog ut lysning började kalla sig hotelldirektör. Efter bröllopet i Stockholm fick de ett storstilat mottagande i Norrtälje. Men efter bara fem år dog Fritz i cancer, 37 år gammal, och Ingrid, som aldrig kallat sig annat än föreståndarinna, fortsatte att driva hotellet fram till juli 1929, då hon dog mitt i arbetet, knappt 70 år gammal. Hennes begravning blev en av de största någonsin i Norrtälje, enorma skaror följde henne till sista vilan.

Från stugor till stora hus

På andra sidan om Hantverkaregatan låg, då Nya Stadshotellet byggdes, ett litet hus som under en tid var postkontor. Bakom huset fanns en stor trädgård där det växte gula hallon och massor av krusbär, och där husväggarna var överklädda av doftande kaprifol. När huset 1873 såldes av postmästarens arvingar sågs trädgården vara som en liten park med många fåglar.

Det lilla huset revs, och 1905 uppfördes istället ytterligare en stor tegelbyggnad vid torget. Lägenheterna lär ha varit förnäma med mycket vackra kakelugnar. I bottenvåningen ut mot torget fanns Konrad Åbergs frukt-, frö- och blomsterhandel. Från början sålde de

sina produkter på Stora torget eller från odlingarna vid Brännäset, men från 1938 hade man sin butik här vid Lilla torget. Med tiden blev Åberg delägare i huset, och butiken fanns kvar till dess att huset revs 1972.

Rivningen, som skedde samtidigt som Norrtälje fyllde 350 år, väckte på sin tid mycket kritik. Tre år senare stod det nuvarande huset färdigt. Byggnaden, som ritats av arkitekten Karl Bertil Thorin, avviker mycket starkt från den övriga arkitekturen vid torget, och många anser att den skulle passat bättre utanför stadskärnan.

På andra sidan om Lilla Brogatan låg tidigare också ett litet hus, den Brandtska gården, där änkefru Brandt försörjde sig på att sälja knäck. Då hon avled 1892 köptes gården av J P Jansson i Rösa, som rev huset och byggde det tvåvåningshus som ännu finns kvar. Det stod klart 1899, då han annonserar om att han har lokaler att hyra ut. Två som därtills under några år haft filialer vid Stora torget, och som snabbt svarar på annonsen, var guldsmeden K G Markström och Fredrik Nilsson, herrkläder och diverse. Båda hade sin huvudsakliga verksamhet i Uppsala, men delade nu lokal i Janssons fastighet vid Lilla torget. År 1930 öppnar i-stället Helge Lundh och hans hustru Astrid konditori i lokalen. Helges konditori blev snart en institution i Norrtälje, och fanns kvar ända till 1976.

I den nuvarande tobakshandeln vid torget, en trappa upp, hade i början av 1890-talet urmakaren Lars Wilhelm Lindström sin butik. Huset ägdes av glasmästare Gustaf Hansson, som 1894 sålde det till Axel Levin, inflyttad från Estuna socken. Här startade Levin en kombinerad cigarr- och kortvaruaffär (diverse småsaker som säljs styckevis). Fyra år senare gifte han sig, en dotter föddes och affärerna blomstrade. Axel fotograferade också, och Norrtäljemotiven såldes genom det egna vykortsförlaget. År 1914 köpte han Brännäset, men först fyra år senare flyttade familjen dit, och då såljs affärshuset till Ivar Höglund och Anton Askenström.

Stadens äldsta garveri?

Garvaren Carl Buhrman gifte sig 1804 med fiskaren Erik Brandts änka Margareta, blev därmed ägare av Wallinska gårdarna, och fortsatte den krogrörelse som då fanns i husen. Men för att kunna fortsätta med sitt hantverk köpte han, något år efter giftermålet, hälften av gårdarna nr 97 och 98, fastigheterna på Sjötullsgatans södra sida mellan Nygatan och Lilla Brogatan. Efter cirka tio år köptes även resten av gårdarna. Då hustrun avled 1814 noteras, utöver Wallinska gårdarna, att hon hade del i nr 97, i bouppteckningen beskriven

som ”bebyggd med ett garveri, ett verkhus och därtill erforderliga inrättningar”, som bland annat bestod av en inmurad panna av koppar och 16 kalk- och dravkar. Redan 1808 hade anläggningen brandförsäkrats för 852 riksdaler.

Buhrman avled 1837 och drygt tio år senare etablerade sig nästa garvare här, Anders Wilhelm Schytén, född i Åbo, men kom då närmast från Stockholm. Under 1870-talet avlöste två garvare varandra, först Carl Erik Sandgren, sedan Johan Bernhard Svedberg, son till kopparslagaren Johan Erik Svedberg. Johan Bernhard dog endast 26 år gammal och därefter övertogs verksamheten av Johan Hallberg. Hallberg byggde 1891 ett tvåvåningshus vid Lilla torget och Lilla Brogatan.

År 1892, efter Hallbergs död, tog det sista garveriet över, det nybildade Nordströms garveriaktiebolag, startat av garvaren Johan Viktor Bergvall och bokhållaren Per Nordström, som båda arbetat hos Hallberg. Året därpå trädde Knut Otto Wildner in som delägare och medarbetare, och 1895 flyttade han sin skoaffär hit, som förut legat vid Stora torget. Nordströms blev kvar vid Lilla torget till 1914, då Norrtälje Järn- och Kolaffär flyttade hit.

Wallinska gårdarna

De två hus som kallas Wallinska gårdarna ansågs tidigare vara stadens äldsta hus, byggda 1719 direkt efter rysshärjningarna. Men det stämmer inte. I en bouppteckning 1814 framkommer att det ena huset då var nybyggt och att det andra, i hörnet av Rögårdsgatan, var något äldre, men i gott skick. Det hade brandförsäkrats 1784, förmodligen i samband med att det stod färdigt.

År 1780 hade fiskaren Erik Brandt köpt Wallinska gårdarna av vagnmakaren Gahm och tillsammans med sin hustru Margareta öppnat krog. Då Brandt dör 1802 gifter den betydligt yngre hustrun om sig med garvaren Carl Buhrman, och krogrörelsen fortsätter.

Under en period efter mitten av 1800-talet byter husen ägare väldigt ofta, en sorts fastighetsmarknadens gulaschperiod, men 1877 köps gårdarna av Anders Gustaf Wallin, som de nu har sitt namn efter. Wallin föddes 1832 och kom från Wallby i Husby-Sjuhundra. Han utbildade sig till folkskollärare och organist, men bytte yrke i samband med ett tidigare husköp i Norrtälje. Den förre ägaren hade varit bagare och Wallin ville också ägna sig åt samma syssla. Wallin avled 1918 och då köptes husen av Norrtälje stad. Wallins hustru hade avlidit redan 1889 och alla barnen emigrerade till Nordamerika.

Wallinska gårdarna vid Lilla torget har blivit en symbol för Norrtälje.

På 1940-talet stod striden het om gårdarna. Staden ville riva dem för att lämna plats för en bilparkering. Husen var förslummade och lägenheterna användes som nödbostäder. Inget hände dock, men fokus skiftade så småningom från att riva gårdarna till att flytta dem till annan plats. I samband med att Fornminnesföreningen 1949 köpte Zettersténska gården vid Gevärsfaktoriet intervjuades borgmästare Hallin, initiativtagaren till köpet, av Norrtälje Tidning. Han ansåg att Wallinska gårdarna skulle kunna flyttas och ställas upp här i Faktoriparken, åtminstone frontgavlarna! Parken var ju inte så stor, men man tänkte sig att få med så pass mycket av husen att det kunde räcka till ett litet sammanträdesrum för exempelvis Husmodersföreningen.

Riksantikvarien hade i en skrivelse önskat att gårdarna skulle bevaras på grund av deras kulturhistoriska värde. Vid ett extra sammanträde i rådhuset 1952 propagerade riksantikvarien för att husen borde få stå kvar vid torget - det är själva miljön som ger dem sitt speciella värde.

Kultur- och Konstcentrum?

I mitten av 1950-talet gick Roslagens konstnärsgille till aktion, och ansåg att åtminstone ett av husen borde bli ett kultur- och konstcentrum för Roslagen. Uppropet undertecknades av bland andra Wilhelm Moberg,

Nils Ferlin, Harald Lindberg, Nils Poppe och Evert Wallert. Gillet ville hyra huset för att få tillgång till utställningslokal och samlingsrum. Men inget hände förrän gamle kassören Karl Holm, då 86 år, på hösten 1960 lovade att tillsammans med sin hustru donera 40 000 kronor för att rusta upp gårdarna, om staden anslag ett lika stort belopp, och så blev det.

I januari 1962 var båda husen färdigrenoverade, portalen mellan husen - försvunnen sedan slutet av 1930-talet - återskapad och landshövdingen kunde inviga gårdarna.

Och visst kan vi väl vara tacksamma för att stadens styrande inte fick sin vilja igenom, när de på 1940-talet ville riva gårdarna för att göra en parkeringsplats. Kulturhistorikern Gustaf Näsström skrev i en artikel 1950: Jag har rantat runt i flertalet svenska småstäder, men jag har ännu aldrig mött en så klar och genuin signaturmeleri för en stad som dessa Wallinska gårdar utgör för Norrtälje.

På 1970-talet började området runt Lilla torget marknadsföras som Gamla stan, och numera anser nog de flesta att Wallinska gårdarna, där de öppnar sig mot torget, är en omistlig del av Norrtälje. Som symbol för staden avbildas de i otaliga sammanhang, och de är än i dag Norrtäljes genuina signatur.

Eva Landberg

Roslagens Fornminnesförening

c/o Landberg
Hamnvägen 10A
761 32 Norrtälje

Roslagens Fornminnes- och Hembygdsförening

Föreningen bildades 1918 för att vårda, bevara och sprida kunskap om Roslagens historia. På senare tid har föreningen alltmer kommit att fungera som en hembygdsförening för Norrtälje stad.

Föreningen är dessutom stiftare av Roslagsmuseet och Torsten Nordströms museum.

Som medlem får du varje år programbladet hemskickat och dessutom stöder du Roslagsmuseet och blir en kulturperson bland andra kulturpersoner i Norrtälje.

Årsavgift

Årsavgiften är 100 kronor per person. Betala avgiften på **bankgiro 631-9925** helst före den 31 mars, och glöm inte att skriva ditt namn.

OBS! Fornminnesföreningen har tidigare förmedlat prenumeration av Stockholms läns hembygdsförbunds tidning Ledungen. Förbundet har nu meddelat att Ledungen kommer att läggas ner från och med 2023 på grund av ökade kostnader och färre betalande prenumeranter.

Styrelsen fram till årsmötet 2023

Hans Landberg ordförande 0176 146 10

Carina Hagström vice ordförande 070 554 43 02

Lena Jonsson sekreterare 070 537 48 44

Urban Gunnarsson kassör 070 468 87 11

Thomas Malmström webbmater 0176 22 46 26

Leif Gratner ledamot 070 787 79 05

Eva Landberg ledamot 0176 146 10

Mail:

roslagensfornminne@gmail.com

Hemsida:

www.hembygd.se/roslagen

Ett tak som inte läcker

Under året har taket på Torsten Nordströms museum lagts om. Det gamla taket från 1963 var hårt slitet och läckte på flera ställen. Tack vare bidrag från Länsstyrelsen och Boverket är taket nu tätt och museets samlingar säkrade. Restaureringen har genomförts av Norrtälje plåtslageri under antikvarisk kontroll av AIX arkitekter.

I den tidigare konstruktionen låg enkelfalsad plåt direkt på glest lagda takplankor utan underlagspapp. Nu har springorna tätats med lister för att få en jämnare yta för yttertaket. På brädorna har sedan lagts underlagspapp som därefter täckts med plåtskivor som dubbelfalsats och målats med speciell takfärg i flera lager.

Utvändigt är byggnadens utseende nästan oförändrat. Invändigt, på vinden, är visserligen de täckande listerna synliga i några utrymmen, men det påverkar inte, enligt byggnadsantikvarien, det kulturhistoriska värdet.

Torsten Nordströms museum ägs och drivs av en stiftelse där Fornminnesföreningen tillsätter fyra styrelsemedlemmar, och Norrtälje kommun den femte.